

УДК 81'255

ХУДОЖНІЙ ПЕРЕКЛАД ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Шемуда М. Г.

У статті розглянуто деякі аспекти художнього перекладу як основного механізму міжкультурної комунікації, що зближує і збагачує культури народів. Проаналізовано основні проблеми художнього перекладу та способи їх подолання перекладачем. Розглянуто естетичну, інформативну й творчу функції перекладу.

Ключові слова: художній переклад, міжкультурна комунікація, культура народу, функції перекладу.

В статье рассмотрены некоторые аспекты художественного перевода как основного механизма межкультурной коммуникации, которая сближает и обогащает культуры народов. Исследуются основные проблемы художественного перевода и способы их преодоления переводчиком. Проанализированы эстетическая, информативная и творческая функции художественного перевода.

Ключевые слова: художественный перевод, межкультурная коммуникация, культура народа, функции перевода.

The article deals with some aspects of literary translation as a basic mechanism of inter-cultural communication which draws together and enriches the culture of people. The main problems of the literary translation and the ways of their overcoming by the translator are analyzed. The aesthetic, creative and informative functions of literary translation are described.

Key words: literary translation, inter-cultural communication, culture of people, functions of the translation.

Протягом останніх десятиліть спостерігається інтенсивний розвиток у галузі перекладознавства. Основними причинами цього явища є певне тяжіння світової спільноти до інтеграції. Постійно відбувається обмін набутою інформацією, культурними надбаннями. Художній переклад є одним із найбільш очевидних проявів міжлітературної, а тим самим і міжкультурної взаємодії. Перекладна література, що потрапляє в культурний простір кожного народу, вступаючи у складні взаємостосунки з його оригінальною літературою, суттєво доповнює літературний процес, розширює його тематичні, жанрово-змістові, естетичні межі.

Проблеми художнього перекладу досліджували М. Алексєєв, О. Білецький, М. Драгоманов, В. Коптілов, Ю. Левін, О. Потебня, М. Рильський, А. Федоров, І. Франко, О. Чередниченко та ін. Деякі аспекти даної проблеми знайшли відображення в дослідженнях А. Волкова, В. Жирмунського, Н. Конрада, Д. Лихачова, В. Матвіїшина, М. Храпченка та ін. Незважаючи на все це певні сторони перекладу залишаються мало дослідженими.

Метою статті є аналіз основних проблем художнього перекладу та способи їх подолання перекладачем.

У сучасному розумінні художній переклад визначають як вид словесної творчості, внаслідок якої тексти, написані однією мовою, відтворюється засобами іншої лінгвальної системи. У світлі концепцій культури як моделі (картини) світу зрозуміло, що "переклад, поруч з іншими спорідненими формами запозичення, дає змогу пізнати духовні цінності ближніх і давніх племен та народів, включаючи набуте в дедалі ширше коло власних уявлень про світ" [3, с. 5].

Художній переклад – це завжди взаємодія і взаємовплив культур, до яких належить текст оригіналу й текст перекладу. Цей вплив не можна звести тільки до мовної взаємодії, він охоплює всі сторони життя, відображені в художньому творі, особливий національний колорит, йому притаманний, національну своєрідність оригінального твору. Перекладна література, очевидно, – найбільш адаптований

набуток чужих культур завдяки особливому матеріалу цього мистецтва – мові. Картина (модель) світу оригінального твору накладається на картину (модель) світу інших культур.

Будь-який переклад відображає властивості комунікативного процесу, оскільки він завжди створюється у певному контексті для певного адресата, виходячи із поставлених автором цілей, з урахуванням особливостей каналу передачі і зворотного зв'язку. Будучи однією із можливих модифікацій комунікації, художній переклад, поряд із специфікою, пов'язаною з референтом, відображає загальні закономірності цього процесу. Зокрема, вони виявляються у структурі, порядку функціонування, складі компонентів комунікативної моделі.

У комунікативному кодексі перекладача так само, як автора твору, значущі два основні критерії: критерій істинності і критерій ширості. Перший – як вірність дійсності, другий – як вірність собі. Комунікативний намір призводить перекладача до потрібної комунікативної мети, якщо буде витримано обидва критерії. Це означає, що художні образи, репрезентовані ним, як мінімум, не перекошено. Що стосується критерію ширості, то він витримується тоді, коли художні образи твору, репрезентовані перекладачем, насправді відображають не лише авторське ставлення до дійсності, але і ставлення самого перекладача.

Варто також зазначити, що художній переклад обумовлений не лише об'єктивними факторами (конкретно-історичні літературні канони), але й суб'єктивними (поетикою перекладача). Протягом багатьох сторіч мистецтво перекладу будувалося на двох принципах: *переклад точний*, із збереженням порядку слів, граматичних, мовних конструкцій; *переклад вільний*, із збереженням змісту оригіналу, найбільш наближений до поняття “художній”. На різних етапах історії перекладу ці принципи перебували в постійній взаємодії, вони часто взаємодоповнювали один одного, іноді взаємовиключали. Гармонійне поєднання цих принципів в одному перекладі практично неможливе, але є тим ідеалом, до якого будуть прямувати перекладачі. Тільки завдяки перекладу твори входять до контексту різних культур, стають загальновідомими. Жоден переклад не може бути дослівним, оскільки сама мовна система літератури, що приймає, за своїми об'єктивними даними не може досконало передати зміст оригіналу, що неминуче призводить до втрати певного обсягу інформації.

У художньому перекладі до наведених факторів додається ще й особистість перекладача, який до певної міри є й автором твору. При цьому він може випускати елементи змісту, передавати чи не передавати усі особливості оригіналу. Художній переклад має справу не з комунікативною функцією мови, а з естетичною. Кожний мовний елемент твору впливає на образне мислення носія цієї мови і створює в його уяві певні образи. Закономірно, що під час перекладу твору іншою мовою через мовні розбіжності ці асоціативні зв'язки значною мірою руйнуються. Для того щоб твір не втратив цінності в новому мовному середовищі, перекладач повинен перейняти на себе функції автора і в чомусь навіть повторити творчий процес його створення, наповнити твір новими асоціативними зв'язками, які б викликали нові образи, властиві носіям певної мови.

Як мистецьке явище, перекладений твір, подібно до оригінального тексту, повинен впливати на розум і почуття читачів. Образи, ідеї, втілені в оригіналі, перекладач покликаний перенести на ґрунт іншої етнокультури та мови, передаючи не тільки зміст, а й художню форму першотвору. Ось чому високоякісними визнають ті переклади, які адекватно відтворюють усе ідейно-естетичне багатство оригіналу.

Спеціаліст із художнього перекладу, поза всяким сумнівом, має бути близько знайомим із культурою та менталітетом носіїв мови, інакше читач не зрозуміє не тільки авторський задум, а й настрої книги, світогляд, стиль і особливості мови автора, тобто все, що є важливим при читанні художньої зарубіжної літератури. Тому, читаючи високоякісний переклад, ми отримуємо задоволення, не замислюючись, що автор писав текст іншою мовою. Важливо і те, що читацьке сприйняття багато в чому залежить від підтексту, національної культури та інших факторів, але професіонал завжди все це враховує. Більш того, перш ніж почати літературний переклад, перекладач присвячує чимало часу осмисленню неадаптованого тексту. Потім застосовуються професійні письменницькі навички: вміння грамотно та цікаво писати українською, фантазія, життєвий досвід, мистецтво інтерпретації.

Крім естетичної функції, переклад виконує дві інші важливі функції: інформативну (посередницьку) і творчу. Традиційно вважалося, що основною функцією перекладу є посередницька, оскільки теорія художнього перекладу не виходила за межі національно-літературного процесу. До перекладу ставилися вимоги найадекватнішої передачі іншонаціональних цінностей, тотожності перекладу й оригіналу, існувала дилема перекладу “правильного і некрасивого” та “вільного і красивого”. Як прояв міжлітературного контакту переклад можна вважати прикладом “впливу” або сприйняття [1].

У певних літературних ситуаціях активізується творча функція перекладу. Це відбувається в умовах тісної літературної спільності, яку утворюють дві чи кілька літератур і в межах якої функціонує частковий чи повний білінгвізм або полілінгвізм. При цьому відбувається активізація партнерського ставлення перекладача до оригіналу, обумовлена прагненням до актуалізації художніх цінностей оригіналу в історико-літературній системі літератури, що приймає. Інформаційна функція відходить на другий план, а перше місце посідає двомірна, подвійна, тобто вища, збагачена рецепція оригіналу. Оригінальний твір і його переклад сприймаються як два різні твори. Результатом сприйняття є двомовні видання, які дають читачам можливість якнайповніше порівняти оригінал і переклад, простежити, а можливо, й проаналізувати роботу перекладача, оцінити її з позицій точності і правильності, використання художніх прийомів і засобів, подібності і відмінності оригіналу і перекладу.

Необхідно наголосити на тому, що художній переклад, з одного боку, є продуктом міжлітературної комунікації, а з іншого – особливим когнітивним посередником між двома мовами, важливим джерелом культурологічної інформації, яке багато в чому зумовлює й визначає напрями міжкультурного спілкування. На думку сучасних науковців, переклад – це передусім “процес постійної взаємної інтерпретації знаків” [2, с. 78]. Культура є наслідком інтерпретації системи знаків, а міжкультурна комунікація є взаємоперекладом знаків різних культур.

У когнітивній площині переклад виступає первинним і центральним аспектом міжкультурної комунікації, дотичним до багатьох сфер людської життєдіяльності. У ньому важливу роль відіграють когнітивні здібності людини, тобто ті сукупності механізмів, які забезпечують створення інтегративної бази, що пов’язує когнітивні структури мов, залучених у перекладі. Саме він активізує лінгвальні впливи та взаємовпливи, що стимулюють мовні зрушення, особливо помітні в лексичному складі, який поповнюють топоніми й антропоніми, слова-реалії, запозичені з інших етнокультур.

За допомогою перекладу мови контактують, взаємозбагачуються і змінюються. Переклад текстів, що репрезентують певну національну культуру, впливає не тільки на мову, якою вони перекладаються, а й на саму культуру-реципієнта. Взаємодія двох національних культур, опосередкована перекладачем, завжди є компромісною, особливо для тієї з них, у межах якої народився першотвір. Адже під час перекладу неможливо уникнути трансформації, подекуди радикальної, що змінює культурно-історичне тло матеріалу, який перекладається. Проте таке перетворення має бути правдоподібним, доречним та послідовним, бо недоречність, непослідовність культурних зсувів спотворюють твір, викривлюючи читацьке сприймання образу автора, його намірів.

Оскільки рідна мова суттєво впливає на формування світогляду людини, то при розгляді міжкультурної комунікації актуалізуються питання мовної культури. Так, у наші дні увагу мовознавців привертає надміру активне й не завжди вмотивоване вживання лексичних запозичень, найчастіше англіцизмів. Англійські слова, наприклад *deposit*, *click*, *creative* та ін., у певних сферах спілкування витісняють відповідні їм українські лексеми. Це демонструє одну з тих негативних тенденцій у розвитку словникового складу рідної мови, які можуть призводити до зневиразнення його характерних рис, визначальних для самобутності мовної картини, ментальності українців.

Висвітлюючи проблему виникнення національної специфіки мов і культур, а також її ролі в міжкультурному спілкуванні, І. Марковіна зазначає, що незбіг у різних культурах умов уходження в універсальну структуру діяльності сприяє створенню національно-культурних варіантів здійснення ідентичних діяльностей [4, с. 189].

Доцільно вказати, що поняття “міжкультурна комунікація” охоплює культурну взаємодію між різними актантами одного суспільства і однієї мови та між актантами різних суспільств і різних мов [7, с. 28]. Під час розгляду міжкультурної комунікації важливо з'ясувати, наскільки значущими є відмінності певної культури на індивідуальному, етнічному (національному), універсальному рівнях. Крім того, потрібно також виявити особливості комунікації, які відрізняють міжкультурне спілкування від того, що розгортається у монокультурному середовищі.

Е. Тарасов наголошує на тому, що, з психолінгвістичного погляду, міжкультурна комунікація виглядає патологічною, бо в цьому процесі “порушується зазвичай автоматизований процес мовного спілкування і стають помітними складові його частини, не помітні в нормі” [5, с. 11]. Розгляд культурної специфіки у площині протиставлення “своє” – “чуже” засвідчує, що, сприймаючи “свою” культуру, реципієнти наділяють її позитивними якостями, визнають нормою, натомість “чужа” культура оцінюється як певне відхилення від норми. Міжкультурна комунікація відбувається на інтерсуб'єктивному знанні, яке значною мірою збігається передовсім у близьких або споріднених культурах. За Е. Тарасовим, головною причиною непорозуміння при міжкультурному спілкуванні є відмінність національних знань комунікантів [5, с. 8].

Н. Уфимцева зазначає, що найбільші труднощі при цьому виникають не тільки внаслідок відмінностей у змісті образів свідомості, а й через нетотожність у системності етнічної свідомості комунікантів [6, с. 53]. Як зауважує дослідниця, системність і склад ядра мовної свідомості відображають системність і склад етнічних констант, що існують у колективному несвідомому [6, с. 217]. Міжкультурне спілкування відбувається ефективніше, якщо психічні асоціації та мовні конотації є аналогічними чи близькими. “Спільність привласненої культури визначається спільністю свідомості комунікантів, яка забезпечує можливість знакового спілкування, коли комуніканти, маніпулюючи в міжсуб'єктивному просторі тілами знаків, можуть асоціювати з ними однакові ментальні образи” [5, с. 10].

Також перекладачеві необхідно звертати велику увагу на проблему збереження національного забарвлення в перекладах художньої літератури. Зрозуміло, що збереження національної своєрідності оригіналу – завдання дуже складне у плані як практичного рішення, так і теоретичного аналізу. Можливості вирішення цієї проблеми на практиці пов'язані із ступенем тих фонових знань про життя, зображених в оригіналі, що реально виникають у перекладача і читача. Необхідно зазначити, що література кожної країни має ряд творів з тем і сюжетів, узятих із життя інших народів, які, проте, позначені печаттю власної народності [8, с. 378]. А. Федоров вважав, що “передача національного забарвлення найтісніше залежить від повноцінності перекладу в цілому: з одного боку, від ступеня правильності в передачі художніх образів, пов'язаної з речовим сенсом слів і з їх граматичним оформленням, і з іншого боку, від характеру засобів загальнонаціональної мови, вживаються в перекладі” [8, с. 382].

Разом із проблемою збереження національної своєрідності оригіналу постає також проблема передачі його історичного колориту. Епоха, коли було створено літературний твір, накладає певний відбиток на художні образи. Перекладачі завжди працювали з творами, створеними в різні періоди історії. Досягнення збереження історичного забарвлення твору можливе тільки шляхом стилістичних відповідностей оригіналу, адже стилістичні засоби утілюють ті образи, які були специфічні для письменників певної епохи. Отже, питання про передачу історичного забарвлення твору не обмежується тільки однією категорією мовних елементів, а охоплює цілу систему стилістичних засобів.

Мистецтво перекладу було й залишається важливим посередником у взаємодії культур. Художні переклади розширюють сферу контактів літератури однієї мови з іншими літературами світу. Отже, чим більше першотворів перекладено мовою, тим багатшою стає культура. Як відомо, вичерпне відтворення всього словесного багатства оригінального тексту за допомогою прямих лексичних відповідників мови-реципієнта – це недосяжна для перекладу мета. Але в ньому можна й потрібно домагатися адекватного передавання змісту, втіленого в художніх образах, а також належного збереження жанрово-стильових та структурно-композиційних особливостей оригіналу. Таким чином, перекладач повинен бути не лише ерудованим і мати

достатні, принаймні для перекладу, знання, але й інтуїтивно відчувати текст та кращий варіант перекладу слова, фрази чи речення. Необхідним для нього є вміння визначити те, які елементи у творі є головними, і спробувати якомога точніше відтворити їх, якомога точніше зберігши при цьому індивідуальний стиль автора і в певних літературних ситуаціях активізуючи творчу функцію перекладу.

Література

1. Дюришин Д. Художественный перевод в межлитературном процессе / Д. Дюришин // Проблемы особых межлитературных общностей. – М. : Наука, 1993. – 312 с.
2. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение : учеб. пособие / В. Н. Комиссаров. – М. : ЭТС, 2001. – 424 с.
3. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу : навч. посіб. / В. В. Коптілов. – К. : Юніверс, 2003. – 280 с.
4. Марковина И. Ю. Влияние национальной специфики языка и культуры на процесс межкультурного общения / И. Ю. Марковина // Речевое общение: проблемы и перспективы. – М. : ИНИОН АН СССР, 1983. – С. 187–212.
5. Тарасов Е. Ф. Язык как средство трансляции культуры / Е. Ф. Тарасов // Язык как средство трансляции культуры. – М. : Наука, 2000. – С. 45–54.
6. Уфимцева Н. В. Сознание, слово, культура / Н. В. Уфимцева // Коммуникативная лингвистика и коммуникативно-деятельностный подход к обучению языкам : памяти Г. В. Колшанского. – М. : Наука, 2000. – 253 с.
7. Шамне Л. Н. Актуальные проблемы межкультурной коммуникации : учеб. пособие / Л. Н. Шамне. – Волгоград : Волгогр. ун-т, 1999. – 208 с.
8. Федоров А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы) * учеб. пособие / А. В. Федоров. – 5-е изд. – М. : ООО Филология три, 2002. – 416 с.